

Bírálat

Kálnoki-Gyöngyössy Márton: Pénzverés és pénzforgalom Nyugat-Magyarországon (1387–1608) című doktori értekezéséről

Kálnoki-Gyöngyössy Márton Magyarország egyik legkiválóbb középf- és kora-újjkorral foglalkozó numizmatája és pénztörténésze, ezt számos alapvető munkával igazolta. Fő művének eddig a Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középfkori Magyarországon című, 2002-ben megvédett PhD disszertációját tartottam, amely nyomtatásban 2003-ban látott napvilágot (Gondolat, Budapest). Számos hazai és külföldi publikációja mellett még három kismonográfiáját említem még: Florenus Hungaricális. Aranypénzverés a középfkori Magyarországon (Martin Opitz, Budapest, 2008), Magyar pénztörténet, 1000-1540. (Martin Opitz, Budapest, 2012) és a Királyi Magyarország pénztörténete (1527-1608) (Martin Opitz, Bp., 2010). Ez utóbbi műve is jelezte, Kálnoki-Gyöngyössy nem csak a középfkori pénztörténet művelője kívánt maradni, hanem a szigorúan vett történeti korszakhatáron átnyúlva, a kora újjkor pénztörténetével is foglalkozni kíván. A fenti kismonográfiák és számos tanulmány tovább-gondolása, kiegészítése és szintetizálása jelen doktori disszertáció.

Kálnoki-Gyöngyössy értekezésében egy általa kreált, de elfogadható Nyugat-Magyarország fogalommal dolgozik. Kálnoki-Gyöngyössy a vizsgált régió, azaz Nyugat-Magyarország fogalma alatt a középfkori és a kora újjkori Magyarország osztrák örökös tartományokkal határos megyéit (Pozsony, Moson, Sopron, Vas és Zala), valamint a nyugati határszéllel szorosan összefüggő középf-dunántúli területeket (Győr és Veszprém megye), azaz a kora újjkori Dunántúl (partes Transdanubiae) nagy részét, illetőleg a Dunán-innen (partes Cisdanubiae) délnyugati csücskét érti. Mivel a kijelölt megyék valójában az ország osztrák (később örökösnek) nevezett tartományokkal határos területei, ezért lényegében az osztrák-magyar pénz- és gazdaságtörténeti interakció vizsgálható behatóan. Fontos megjegyezni, hogy más kutatási területek eredményei (gazdaság-, kereskedelem-, uradalom-, és várostörténet stb.) alapján tudható, hogy a határ mindkét oldalán lévő területek a vizsgált időszakban nagyon intenzív kapcsolatokat áptak (gyakorlatilag Trianonig) egymással. Ebből a szempontból, ha nem is történeti régióként, de egyfajta regionális megközelítésként, és főként a határmente

fogalommal jól leírható megközelítésként elfogadható Kálnoki-Gyöngyössy földrajzi fogalomhasználata. Ugyanakkor hozzá kell tennünk, hogy – helyesen – ő sem tud elvonatkoztatni a középkori Magyar Királyság egységes mivoltától, hiszen számos esetben kénytelen kitérni a körmöcbányai kamarára, Budára, Kassára vagy éppenséggel az erdélyi bányaművelésre, vagy a meghatározó erdélyi száz városoknak a pénzügyigazgatásban, pénzverésben játszott szerepére. Ugyanez a helyzet a Mohács utáni időszakkal, a korábban egységesen királyi Magyarországgént megnevezett Habsburg uralmi területtel, amely a középkori Magyar Királyság nyugati, észak-nyugati és északkeleti részét foglalta magában a 16. század közepétől, miután eldőlt, hogy Erdély Oszmán vazallus államként nem fog tudni egyesülni az anyaországgal, Buda elestével kiteljesedő oszmán hódítás pedig kihalászta az ország középső részét.

Azt azonban érdemes megjegyeznünk, hogy mind pénzügy-igazgatásilag, mind katonai igazgatás szempontjából a Habsburg országrész, amelyet helyesebb volna Magyar Királyságként aposztrofálni (jóllehet, a királyi Magyarország meghatározás igen elterjedt, e sorok írója is használta korábban) számos kisebb régióra oszlott. Ezek közül természetesen a pénzügyigazgatási felosztás lehet érdekes. Kevésbé ismert, hogy az I. Ferdinánd által 1529-ben Budán alapított, majd 1531-től Pozsonyban működő Magyar Kamara illetékessége eredetileg a teljes Magyar Királyság területére kiterjedt, ugyanakkor az 1530-as évek végétől azonban már jól látszott, hogy a királyi országrész pénzügyigazgatását Pozsonyból önmagában nem lehet irányítani. Ezért először a 1530-as évek végén a szlavón-horvát területeken külön adminisztrációt hoztak létre, majd ezt követte a felső-magyarországi adminisztráció 1540-es évekbeli kialakítása, a sort Erdély rövid életű Habsburg uralom alá kerülésekor (1551-1555) az erdélyi kincstartóságnak nevezett, valójában szintén területi adminisztráció felállítása zárta. Igaz, ezek közül csak a felső-magyarországi adminisztráció vált be és lett alapja az 1567-ben létrehozott Szepesi Kamarának. Látható tehát, hogy az ún. alsó-magyarországi részek önálló régiót alkottak már az 1530-as évek végétől, ezt igazgatta közvetlenül a Magyar Kamara. E területek jórészt megegyeznek Kálnoki-Gyöngyössy Nyugat-Magyarország fogalmával, – egyedül az Észak-nyugat-Dunáninnen Pozsonytól keletre eső része került figyelmen kívül hagyásra, jóllehet a disszertáció témája szerint lényegében az alsó-magyarországi bányavárosok és a körmöci kamara bevonására lett volna hivatalosan szükség. A regionális megközelítés eme hiányát azonban a szerző több helyen korrigálja a körmöcbányai kamara szerepének folyamatos vizsgálatával.

(Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Gyöngyössy állításával (6. o.) szemben nem a nyugat-magyarországi „-burg” nevű városok (azaz Preßburg, Ungarisch-Altenburg, Ödenburg, Eisenburg) neveinek végződéséből alkották meg a Burgenland műszót osztrák barátaink 1919-20-ban, hanem az Ausztria által korábban megszerezni tervezett négy, majd végül elért három nyugat-magyarországi – azaz Wieselburg, Eisenburg, Ödenburg – és az elérhetetlen vágyként felvetett Preßburg – megyék neveiből, erre utal az eredetileg ennek a régiónak szánt Vier- majd Dreiburgenland megnevezés is).

A disszertáció forrásanyaga három elemből tevődik össze, 1) a területen működő pénzverdék meghatározása, katalógusuk összeállítása, 2) főként kiadott levéltári forrásanyag szisztematikus összegyűjtése és vizsgálata, 3) a területen a vizsgált időszakban elrejtett éremleletek repertórium. Kálnoki-Gyöngyössy e módszertant korábbi munkáiban is használta, ilyen teljességre való törekvés korszakon átnyúló időszak tekintetében azonban először itt fogalmazódik meg. Kiemelkedőnek tartom, hogy először került sor a középkor és kora újkor pénzéremtörténet meghatározó három forrásbázisának együttes összegyűjtése és értékelése. A szerző állításai ellenőrzése érdekében egyaránt közli a pénzverdék katalógusát, az éremleletek repertóriumát és a jórészt kiadott, fontosabb forrásszövegeket elemzi, egy részüket közli is. Ez utóbbi kapcsán azonban meg kell jegyeznem, hogy történeti munkáknál – legalábbis egy disszertáció szintjén – nem szükséges e forrásszövegek in extenso újra-közlése, hiszen döntő részük már nyomtatásban napvilágot látott. Egy későbbi, nyomtatásban történő publikálás során viszont feltétlenül hasznos, hogy az olvasó egyből ellenőrizheti az állításokat a forrásszövegek alapján, amelyek jól megválogatott újra közlése el is igazíthatja a téma iránt érdeklődő egyetemi hallgatókat, kutatókat.

A fogalomhasználat és a forrásbázis elemzése után rátérek a disszertáció főbb, általam elfogadott megállapításaira.

1) Luxemburgi Zsigmond uralkodása idejének jó részén a vizsgált régióban nem működött pénzverde, mégis sikerült az uralkodónak jogszabályokkal elérnie a pénzforgalom magyar királyságra nézve előnyös átalakítását, azaz a bécsi dénárokat átmeneti visszaszorítását és magyar pénz, azaz a denár (ung. pfennig) törvényes fizetőeszközként való használatát.

2) Zsigmond város- és kereskedelem-politikája erőteljes hatást gyakorolt a régióra. Az egységes budai alapú súly-, hossz- és űrmérték-rendszer bevezetése, a közlekedés zavartalanságának biztosítása és a pénzforgalom átalakítása voltak e politika jelentősebb ismérvei. A pénzforgalom szempontjából a legfontosabb az állandó értékű

aranyforint megtartása volt, amely a korszak egyik legjobb „valutájává” vált. Nem csupán a távolsági kereskedelemben használták, hanem a nagyobb belföldi ingatlanügyletekben és a luxus-ötvöscikkek stb. előállításánál játszott szerepe sem volt lényegtelen. A magyar aranyforint történeti jelentősége kapcsán megkerülhetetlen az egyébként kiváló történész és levéltáros Kováts Ferenc által alkotott elmélet kérdésköre. Az 1450-es évekből fennmaradt pozsonyi vámnaplók elemző feldolgozásával Kováts ugyanis nemcsak a harmincad jelentőségére hívta fel a figyelmet, hanem az ország külkereskedelmi árustruktúrájának pénzforgalmi összefüggéseire és az aranyforint szerepére is. Kováts pozsonyi adatokból levont következtetéseire alapozva, azokat általánosítva arra a következtetésre jutott, hogy a külkereskedelmi mérleg óriási, mintegy 300 ezer aranyat kitevő passzívumot mutatott. Ebből származott részben azután az egyébként kiváló gazdaságtörténész Paulinyi Oszkár nevével fémjelzett „gazdag föld – szegény ország” elmélet. Ezt az elméletet később Mályusz Elemér 15. század eleji adatok, majd az 1542. évi vámnaplók (amelyekben nem csak a pozsonyi harmincadok vannak képviselve) Ember Győző általi feldolgozása nyomán mások, pl. Kubinyi András is cáfolta. Kálnoki-Gyöngyössy bizonyítja, hogy Magyarország aranyforint emissziója, ami legfeljebb 327 ezer Ft lehetett évente, nem is lehetett elegendő a Paulinyiék által vélt kereskedelmi passzívum finanszírozására. (Kálnoki-Gyöngyössy hivatkozik az 1542-es harmincad-naplók alapján megállapított forgalmi arányokra (56. o.), azonban érdemes lett volna itt Ember Győzőt is többször idézni, aki történeti statisztikailag igen alaposan feldolgozta e naplókat.)

3) A Zsigmond alatti átmeneti megnyugvást az 1430-as évek visszaesése követte. Az osztrák ezüst pfenningek nemesérc tartalma csökkent, ugyanakkor előzőnlötte a régiót, miközben a körmöci pénzverés is válságba jutott a nemesfém-hiány miatt. Erre volt válasza Zsigmondnak a pozsonyi pénzverde megindítása.

4) A disszertáció egyik legfontosabb eredménye a városi pénzverés vizsgálata. A nem bányavidéki városok közül számos szabad királyi város vett át, vagy indított el királyi engedéllyel saját pénzverést (Pozsony, Sopron, Kassa, Buda). A pénzverde vezetője mindenütt a városi vezetőrétegből került ki. A tőkeigényes városi pénzverdék működése azonban nem volt sikertörténet, a 15. század második felében már csak Nagyszében verdéje működött. A disszertáció fontos megállapításokat tartalmaz a városok által működtetett pénzverdék elhelyezkedése, infrastruktúrája, személyzete, a foglalkoztatott munkaerő létszáma tekintetében. (A magam részéről meglepően magasnak tartom a budai pénzverde 75, a kassai 66 fős teljes létszámára

vonatkozó becsléseket 50-53 o.) A bezárt városi verdék felújítására csak Mohács előtt, a nova moneta verése érdekében került sor, de ez már egy másik történet volt.

5) A városi pénzverdék létesítésén túl Zsigmond főuraknak is adományozott pénzverési jogosultságot, főként a határ menti, védelmi feladatkört is betöltőknek. Ez ugyanakkor nem jelentett magánpénzverési jogosultságot. A főúri pénzverés virágkora I. Ulászló uralkodása idején jött el. Kálnoki-Gyöngyössy kategorizálásában a már Zsigmond által a pénzverésben érdekeltté tett, a nyugati határvédelemben részvevő „határvédők”, majd I. Ulászló 1440. évi koronázásában tevékeny szerepet játszó „koronázó főpapok”, ezt követően az I. Ulászló halála utáni időszak közhatalmat gyakorló főkapitányai és végül a III. Frigyes császár által adományozott „Paladine” pénzverési jogosultsággal bírók szerepelnek. (Jó lett volna ez utóbbi szó eredetét is e tekintetben vizsgálat tárgyává tenni, mert a történeti irodalomban nem nagyon ismert ilyen kontextusban való használata.)

6) A Zsigmond halálától Mátyás pénzreformjáig (1467-70) terjedő időszak egyfajta pénzügyi válság-korszak. Mátyás pénzügyigazgatási reformjai azonban véget vetettek a magánfőúri pénzverésnek, sőt a Mátyás által elfoglalt területeken az uralkodó megbízásából magyar főurak szervezték meg a magyar pénzek kibocsátását (pl. Szapolyai István bécsi pénzverése.) A döntő ezentúl a körmöcbányai aranyforint-verés mellett az ugyanott folytatott denár-verés volt.

7) – 8) A II. Lajos alatti szerencsétlen pénzreform idejében immáron kincstári felügyelet alatt újraindult a pozsonyi pénzverde is, de ez inkább rövid életű kísérletként értelmezhető szerintem, csakúgy, mint I. Ferdinánd nem túl erőteljes kísérletei előbb Budán, majd Pozsonyban a pénzverés újraindítására. Az újabb irodalom kezdte újra értékelni a Jagelló-k alatti pénzügyigazgatás hatékonyságát és jövedelmezőségét, ezt érdemes volna figyelembe venni a korszak elemzésénél a publikálás során.

9) -10) Az értekezés fontos részét képezi az 1530-40-es évek első sorban I. Ferdinánd fennhatósága alá tartozó területek pénzverésével összefüggő kérdések vizsgálata. Ez az időszak a folyamatos kiútkeresés időszaka, és ne feledjük, ekkor, 1540-ig két törvényes uralkodója van az országnak. I. Ferdinánd országrészének váltakozását jól mutatják azok az adatok, amelyek a neki adót (hadiadót) fizető megyék száma is érzékeltet: 1530: 7, 1537: 17, 1539: 28, 1542: 24, 1546: 35, 1551: 60, 1557: 32, 1558:33. Az adatsorból is következik, hogy a Habsburg uralkodó uralmi területe az 1530-as években csak az ország csekély területére, a nyugati – észak-nyugati részére terjedt ki, annak is csak a nyugati sávjára, ez a helyzet 1541 után csak kisebb mértékben módosult, az igazi fordulat Erdély Ferdinánd

kezére kerülése volt, amely időszak magyarországi uralkodása csúcspontját jelenti. Ezt követően véglegessé vált Erdély külön útja. Ezeket a köztörténeti változásokat érdemes lett volna hangsúlyosabban figyelembe venni a pénzverés kérdéskörének vizsgálata kapcsán, hiszen teljesen más megvilágításba esik az 1530-as évek országgyűléseinek jelentősége az egy-két évtizeddel későbbi időszakokhoz képest. A Kálnoki-Gyöngyössy által megrajzolt pénzügyi-, pénzügy-politikai-, és pénzforgalmi válságjelenségekkel ugyanakkor teljes mértékben egyet lehet jelenteni. I. Ferdinánd mindaddig képtelen volt magyarországi pénzügyeit, így a pénzverést rendbe tenni, amíg meg nem tudott megállapodni a Körmöcbányát birtokló hűgával, Máriával a lényegében egyedüli pénzverő- és bányakamra átadásáról.

Hangsúlyoznunk kell, a ferdinándi hatalmi- és gazdaság-politikában az 1540-es évektől, konkrétan 1548-tól tapasztalható pozitív fordulatnak csak egyik mozgatórugója volt a Mária-féle javak, a körmöcbányai kamara, a pozsonyi és soproni harmincadok, valamint a magyaróvári és zólyomi uradalmak visszavétele. A ferdinándi adminisztráció ugyanis sikerrel küzdött meg a hadiadó feletti ellenőrzés joga kapcsán a rendekkel, megerősítette a kamarai igazgatás szervezet-rendszerét, további harmincadokat és uradalmakat is visszaszerzett. Mindezek együttes hatása volt az, hogy I. Ferdinánd jövedelmei az 1540-es évek végén, az 1550-es évek közepén jelentősen megnövekedtek és elérték a Hunyadi Mátyás alatti jövedelmi szintet. Ebben a körmöcbányai kamarának, az ezüst- és rézbányászat feletti ellenőrzési jog visszaszerzésének, azaz a pénzverés legfontosabb alapjának biztosítása kulcsszerepe volt.

A Kálnoki-Gyöngyössy által felvázolt tallér-forgalom erősödését mutató kép is fontos eredményekkel járul hozzá a korszak gazdaságtörténetének elemzéséhez. Ugyanúgy fontos megállapítás az osztrák tartományokból beáramló aprópénzek erősödése, főként a krajcár. Ebben véleményem szerint fontos szerep jutott annak is, hogy a központi, bécsi székhelyű udvari szervek, így az Udvari Kamara, az Magyarországon a pénzverésben és a nyugat-magyarországi harmincadokban illetékes Alsó-ausztriai Kamara, 1556-tól a magyarországi végvidéket igazgató Hadi Tanács is a költség-nemeket hivatalosan a rajnai Ft - krajcár – bécsi dénár rendszerben tartotta nyilván és a végváriak fizetése is sokszor osztrák-német pénzekben került kifizetésre, ez a pénzforgalomban is érzékeltette hatását.

Itt jegyzem meg, hogy az Alsó-ausztriai Kamara 1548-tól meghatározó magyarországi illetékességének, az ezzel kapcsolatos uralkodói döntésnek a háttere összetettebb lehetett, mint a Kálnoki-Gyöngyössy által hangsúlyosnak mondott pénzverési kérdés megoldása (113. o.). I. Ferdinánd ugyanis lényegében a királyi (és az ekkor

felszámolt királynéi) magán-jövedelmeket rendelte a bécsi székhelyű kamara alá. A királyi magánbirtokok közé tartozó Komáromon kívül a két királynéi birtok, Magyaróvár és Zóyom, valamint a Zsigmond óta királynéi jegyajándék körmöcbányai kamara került ebbe a körbe, valamint újonnan a nyugat-magyarországi harmincadok (amelyeket Mária zálogban bírt). Ezek a jövedelmek a legmeghatározóbb pénzforrások voltak, nem véletlen, hogy az uralkodó éppen ezek együttesét rendelte saját hatáskörébe, kivonva azokat nem csak a rendek érdekköréből, hanem a jelentős rendi befolyás alatt működő Magyar Kamara illetékességéből.

Nem tudok egyetérteni Gyöngyössy azon megállapításával ugyanakkor, miszerint „Az időközben az országot elárasztó silány minőségű lengyel pénzek ellen a király a szepesi kamara létrehozásával kísérelt meg védekezni.” (120. o.) A Szepesi Kamara 1567-ben történő felállítása mögötti kormányzati döntés fő mozgatórugója egyáltalán nem a silány minőségű lengyel pénzek behozatalának megakadályozása volt, hanem a felső-magyarországi területek pénzügyigazgatásának hatékonyabbá tétele a végvárrendszer finanszírozás érdekében. A kassai kamara ugyanis egyértelműen katonai kezdeményezésre (Lazarus von Schwendi állt a háttérben) jött létre, fő feladata az Erdély felé felállított harmincadok jövedelmeinek beszedésén túl a sokkal több hasznot hajtó, végvárak köré kiépített hatalmas kincstári birtokok jövedelmeinek beszedése és abból a végáriak fizetése, élelmezése volt.

11) Az értekezés izgalmas kérdésköre a korszak hamispénzverése. Minden zavaros időszakban van példa hamispénzverésre, így ebben az időszakban is. A legnagyobb hamispénzverők a Felvidéken voltak (pl. Basó Mátyás), de valóban érdekes lehet, ha igaznak bizonyul, hogy Nyugat-Magyarországon Mária királyné legfontosabb bázisán, Magyaróváron az uralkodó testvére kezdeményezésére vertek hamispénzt.

A fentebb végigtárgyalt eredményekkel egyetértek, azokat tudományosan megalapozottnak tartom még azok esetében is, amelyeknél a köz- és igazgatástörténeti háttér pontosításra szorul.

A munka nagy erényének tartom, hogy szerzője egyaránt otthonosan mozog a középkorászok és a kora újkorászok világában, és először készített az elmúlt 120 év numizmatikai, pénztörténeti, pénzügyigazgatás- és köztörténeti irodalma eredményeinek figyelembe vételével, a fennmaradt pénzleletek vizsgálatával, pénzverdékre vonatkozó

adatok összegyűjtésével egy, korszakokat átívelő, egységes gazdaság-, pénz- és numizmatikai szintézist, amely e tekintetben új tudományos teljesítmény.

A disszertációt megfelelőnek tartom az MTA doktori cím megszerzéséhez, azt nyilvános vitára bocsátásra alkalmasnak tartom.

Budapest, 2016. október 20.

Dr. Kenyeres István PhD